

Етнополітологічний вимір української полонії

Микола Михальченко,
доктор філософських наук,
член-кореспондент НАН України,
президент Української академії політичних наук

Калакура Олег. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. - К.: Знання України, 2007.- 508 с.

Свідченням дедалі більшої уваги політологів до етнонаціональних процесів в Україні, в тому числі й до проблем національних меншин, є недавно опублікована ґрунтовна монографія кандидата історичних наук О. Калакури, присвячена важливій і недостатньо з'ясованій темі - етнополітичному розвитку української полонії у ХХ столітті. Її актуальність і наукова новизна зумовлюються тим, що поляки не тільки наші близькі сусіди, але й давні жителі українських земель, а їх відносини з корінними жителями - українцями - мають як внутрішньополітичний так і міжнародний вимір, активно впливаючи на гармонізацію етнонаціональних взаємин в українському соціумі та на розвиток українсько-польського міждержавного співробітництва.

Дослідження українсько-польських відносин - це давня традиція, започаткована літописцями княжої і козацької доби, творчістю Т. Шевченка, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, В. Антоновича, М. Грушевського, В. Липинського, І. Крип'якевича та інших дослідників. Проблеми польської меншини в Україні у новітні часи вивчали такі, зокрема, українські і польські дослідники, як Я. Дашкевич, Т. Зарецька, Л. Зашкільняк, А. Кондрацький, О. Красівський, В. Палієнко, Г. Стронський, К. Зеленько, Г. Мотика, Т. Ольшанський, М. Сівіцький, К. Сіроцька. Однак не було комплексного, узагальнюючого дослідження етнополітологічного характеру, яке б охоплювало життєдіяльність полонії на всій території України впродовж такого великого проміжку часу, як ХХ століття.

О. Калакура трактує польську національну меншину в Україні (українська полонія) як частину польського етносу-нації, що сформувалася в процесі тривалого проживання на українських землях, і котра є одним з компонентів етнонаціональної структури України, зберігає

Микола Михальченко

свої національні й етнічно-культурні особливості, підтримує форми організованої спільноти, прагне зберегти етнічну та духовну самобутність. Незважаючи на катастрофічні втрати, яких зазнала польська людина на землях України у ХХ сторіччі (її чисельність зменшилася майже в десять разів), вона все ще належить до великих (144 тис. чол.) і найбільш укорінених в український соціум іноетнічних груп слов'янського походження, бере активну участь у політичному, соціально-економічному, науковому і культурно-духовному житті суспільства. Автор зачіпає й інші теоретичні та методологічні проблеми понятійно-категоріального апарату етнополітологічного осмислення життєдіяльності поляків, які в тій чи іншій мірі стосуються усіх іноетнічних груп України. З урахуванням надбань української і зарубіжної етнополітології, досліджень І. Кураса, В. Євтуха, М. Панчука, О. Картунова, Ю. Римаренка, І. Варзара, І. Кресіної, І. Котигоренка та інших у книзі подано тлумачення таких понять, як етнополітика, етнополітична ситуація, етнічна ідентичність, етнічна ментальність тощо, викладається авторське розуміння принципів і методів етнополітологічних студій.

Особливість дослідження полягає в тому, що, будучи етнополітологічним за предметом пізнання, воно має порубіжний характер, побудоване на солідній історіографічній і джерельній базі, зокрема на документах державних архівів Києва, Львова, ряду областей, а також Варшави і Москви. До нього широко залучено опубліковані свідчення, матеріали періодики, спогади, наукову літературу і публіцистику, включаючи й праці польських авторів. Все це дозволило всебічно і досить об'єктивно змалювати політико-ментально-етнографічний портрет українських поляків, висвітлити витоки і процес формування польської етнічної групи, окреслити основні етапи її життєдіяльності. При цьому чільна увага присвячується аналізу політики щодо поляків з боку державних утворень на землях України у найбільш драматичній добі - ХХ столітті.

Докладно розглядаються імперські часи, коли поляки і українці, опинившись у складі Російської та Австро-Угорської імперій, стояли перед можливістю створення спільного фронту для боротьби за національне визволення під гаслом „За нашу і вашу свободу!”, за відновлення національних держав, показано, чому вони не зуміли скористатися цим шансом. Польська громада частково підтримала державницькі потуги східних українців у період 1917 - 1920 років, коли постала Українська Народна Республіка і була відновлена незалежна Польща. Однак взаємини обох держав затьмарили амбіції й стереотипи польських шовіністичних кіл, їх войовничу реакцію на проголошення Західно-Української Народної Республіки та Акт злуки з УНР. Автор доводить, що територіальні претензії Польщі щодо західноукраїнських земель спровокували польсько-український збройний конфлікт 1918 - 1919 років, який, на щастя, не набув характеру міжетнічної війни, що й дозволило українцям і полякам частково порозумітися і виступити 1920 року об'єднаними

силами проти більшовицької експансії. Але зупинити її не вдалося через інфантильність та геополітичні плани західних держав. Поразка УНР супроводжувалася насадженням на більшій частині українських земель радянського тоталітаризму, антигуманну політику якого невдовзі відчуло все населення, включаючи й польське.

Аналізуючи міжвоєнний період, автор зосередив головну увагу на життєдіяльності польської людності в підрадянській Україні, не обминувши при цьому й нового статусу поляків на західноукраїнських землях, де вони долучилися до титульної нації, тоді як українці краю опинилися в становищі покривдженої меншини Другої Речі Посполитої. Дослідник показав насильницькі методи залучення поляків до проведення політичних і соціально-економічних експериментів в УСРР, розкрив наслідки для них конфіскації майна, націоналізації землі, тотальної атеїзації суспільства, примусової колективізації села, подав нове бачення політики коренізації як ідеологічного маневру більшовиків, спрямованого на радянізацію українців і поляків, послаблення українського і польського руху опору. На думку О. Калакури, радянська влада, створюючи польський Мархлевський район, польські сільради, моделювала в такий спосіб „соціалістичну Польщу”, розробляла сценарій експорту комуністичного режиму на терени історичної Польщі, готувала для цього партійні, військові та інші кадри. А коли цей план провалився, сталінський режим оголосив поляків шкідницькою нацією, вдався до масових репресій, голодомору, депортацій, нищення національних традицій, духовності і культури. За підрахунками науковця, у міжвоєнний період польська меншина зазнала катастрофічних втрат. Її чисельність лише з 1926 по 1939 рік скоротилася з 476,4 тисячі чоловік до 357,7 тисячі. Тільки в 1936 - 1938 роках було репресовано 44 тисяч українських поляків.

Велика драма спіткала польську людність у роки Другої світової війни та повоєнних лихоліть. У монографії показана доля поляків після включення західноукраїнських земель до складу УРСР та СРСР, наслідки так званих соціалістичних перетворень, які теж супроводжувалися масовими арештами, розстрілами, депортаціями, виселеннями. Не менш жорстоким стосовно поляків, як і інших етносів, виявився й гітлерівський окупаційний режим, котрий наштовхнувся на відчайдушний опір не тільки українського, але й польського населення, яке брало участь у Червоній Армії, в Армії Людовій та Армії Крайовій, у партизанських з'єднаннях, загонах самооборони і підпільній боротьбі.

Осмыслиючи причини польсько-українського збройного конфлікту на завершальному етапі війни, масштаби волинської трагедії, автор дійшов висновку, що вони стали не лише наслідком „порахунків” за старі взаємні кривди, успадкованих стереотипів „одвічної ворожості”, але й були інспіровані третіми силами – сталінським і гітлерівським режимами, які в своїх імперських інтересах за будь-яку ціну намагалися підігрівати польсько-українські конфлікти. У книзі показано фізичні, матеріальні і

Микола Михальченко

моральні втрати польської людності в ході так званого „обміну” населенням 1944 - 1946 років, згадана й зловісна операція „Вісла”.

Розглядаючи наслідки національної та міграційної політики авторитарного режиму 1960 - 1980-х років, її шовіністично-асиміляторського та атеїстичного спрямування, автор наводить конкретні факти акультурації і втрат польської людності в УРСР: її чисельність зменшилася на третину, було ліквідовано польське шкільництво, закрито більшість римо-католицьких громад, а кількість поляків, які визнавали рідною польську мову, скоротилася до 12,5 %.

Переконливою є думка О. Калакури про те, що знаковою подією в житті української полонії, реальним кроком до її порятунку стали відновлення суверенітету і державної незалежності України, демократизація суспільства та євроінтеграційний вибір українського народу. 1990-ті роки та початок ХХІ століття пов'язані зі справжнім національно-культурним ренесансом польської меншини. В монографії докладно висвітлено етнічну мобілізацію поляків, утворення польських національно-культурних об'єднань, діяльність Спільки поляків України, Федерації польських товариств України, розвиток польського шкільництва, бібліотечної і видавничої справи, художньої самодіяльності, заснування польських газет, радіо- й телевізійних передач, польських домів, розширення мережі молитовних споруд римо-католицької церкви. Автор аргументовано доводить, що попри катастрофічні втрати, яких зазнала польська меншина за минулі роки, вона зуміла, з одного боку, вистояти, зберегти етнічну ідентичність і самобутність, національно-культурні й духовні цінності – мову, культуру, церкву, традиції, ключові риси національно-етнографічної ментальності, а з іншого боку, стати на шлях активного національно-культурного відродження, відновлення етнічності, долучитися до участі в державному будівництві України, до народної дипломатії. Українська полонія довела, що вона, з-поміж інших іноетнічних груп, є найбільш укоріненою в українське суспільство, при цьому позиціонує себе частиною світової Польшизми, є містком українсько-польського порозуміння і партнерства.

Завершується монографія О. Калакури розлогіми висновками і повчальними уроками, найголовнішим з яких, на нашу думку, є положення про те, що будь-які проблеми національних меншин, включаючи й українську полонію, можуть бути успішно розв'язані, а їх потреби задоволені лише в демократичній державі на засадах дотримання універсальних прав і свобод людини, за участю інститутів громадянського суспільства та юридичних гарантій щодо захисту інтересів етнічних груп, сприяння розвитку їх мов, традицій, релігій, виховання культури і толерантності в міжнаціональних відносинах. Видається цілком слушною думка про необхідність правового врегулювання стосунків національних меншин з країнами походження, ухвалення спеціальних юридичних актів щодо участі останніх у реалізації їх національно-культурних програм.

Підсумовуючи огляд цього унікального дослідження, варто привернути увагу до низки змістовних додатків, зокрема чотирьох картосхем: розселення поляків на землях України на початок XX століття; польського Мархлевського району; розміщення польських сільрад на 1931 рік; національно-культурних товариств на початок 2007 року, а також 9 таблиць і діаграм, які відображають динаміку чисельності польського населення України впродовж XX століття, перелік польських сільрад і кількості у них населення за 1926 і 1931 роки, відомості про кількість польських шкіл, про зміни в освітньому рівні поляків, про динаміку зареєстрованих громад римо-католицької церкви, їх молитовних приміщень, про кількість віруючих і священників.

Відрядно, що зміст монографії, а також анотація подані польською мовою.

Зазвичай рецензент вказує і на недочепи дослідження. Назвемо деякі з них і ми. По-перше, книга дещо переобтяжена конкретно-історичним та етнографічним матеріалом, статистичними викладками, хоча це й надає їй більшої доказовості, але виводить за межі предмету пізнання. По-друге, вдало використавши метод компаративного аналізу політики різних державних утворень щодо поляків, варто було б ширше застосувати його для порівняння етнополітичного розвитку поляків в Україні та українців у Польщі. І, по-третє, автору не вдалося уникнути однотипних прикладів та повторень. Однак ці зауваження не знижують високого фахового рівня дослідження та не применшують значення отриманих наукових результатів.

Маємо всі підстави оцінити рецензовану монографію О. Калакури як ґрунтовне, добротне і змістовне етнополітологічне дослідження, присвячене актуальній проблемі – драматичній долі української полонії у XX столітті. Його високий науково-теоретичний рівень підсилюють викладені автором практичні пропозиції і рекомендації щодо подальшої наукової розробки проблеми, шляхів удосконалення правової бази міжнаціональних відносин, доопрацювання і реалізації Концепції державної етнополітики України.

Сподіваємося, що книгу з інтересом сприймуть і належно оцінять науковці, аспіранти, студенти, вчителі, активісти польських та інших національно-культурних товариств, широка громадськість як в Україні, так і в Польщі.